

อิทธิบาท 4 : การดำเนินชีวิตด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียง Iddhipada 4 : The Living Life of Sufficiency Economy

โสภณ ขำทัพ¹, สุจิตรา ทิพย์บุรี², ชุตาพร จจรจรัส³
Sophon Khumtrup¹, Sujittra Tipburi², Chudaporn Jornjarat³

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีธรรมมาศโคราช

^{1,2,3}Mahamakut Buddhist University Srithammasokkaraj Campus, Thailand

Corresponding Author's E-mail: sophonkhumtrup@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอิทธิบาท 4, และ 2) การประยุกต์อิทธิบาท 4 ในการดำเนินชีวิตด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีขอบเขตในการศึกษาด้วยเอกสารปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก ข้อมูลทุติยภูมิจากอรรถกถา แนวคิดทฤษฎี และเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนาเพื่อนำเสนอข้อมูลและเสนอแนะ

ผลการศึกษาพบว่า

1) อิทธิบาท 4 คุณธรรมให้ถึงความสำเร็จ หรือก่อให้เกิดความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ประกอบด้วย ความพอใจ ความเพียร ความคิดมุ่งไป และความไตร่ตรอง ส่งผลให้มีการดำเนินชีวิตที่ดี อันเป็นหลักธรรมที่ควรศึกษาและปฏิบัติตน

2) การประยุกต์อิทธิบาท 4 ในการดำเนินชีวิตด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการรับรู้ เรียนรู้ และเข้าใจ เพื่อพัฒนาตนอย่างรอบด้านด้วยนวัตกรรมและเทคโนโลยี บนทางสายกลางที่ถูกต้องเหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนไทย ซึ่งประกอบไปด้วยความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี บนพื้นฐานของความรู้และคุณธรรม เป็นการดำเนินชีวิตที่ดีด้วยความตั้งงามตามหลักสัมมาอาชีวะ และเกิดความเจริญงอกงาม อันเป็นหนทางที่จะนำบุคคลเหล่านั้นเข้าสู่ถึงอิสรภาพทางจิตและเกิดสันติสุขอย่างแท้จริง ทั้งนี้เพราะความพอใจย่อมเกิดการคบหาสัทบุรุษ ซึ่งมีศรัทธาทำหน้าที่ขจัดความไม่เชื่อ ความสงสัย และความโลภให้เบาบางลง ความเพียรย่อมเกิดการใส่ใจเล่าเรียนและปฏิบัติ ซึ่งทำหน้าที่ขจัดความชั่วตามสมควรแก่สิ่งนั้นๆ ล้วนแต่เป็นอาการของความโลภ ความโกรธ และความหลง ความคิดมุ่งไปย่อมเกิดการรู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผล ซึ่งทำหน้าที่ขจัดความตระหนี่ ของความโลภ ความโกรธ ความหลงหรือความเสียหายให้เบาบางลง และความไตร่ตรองย่อมเกิดการนำไปประยุกต์ใช้ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามธรรมจึงเสมือนกับแสงสว่าง เพราะเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะทำหน้าที่ขจัดความสงสัยความหลงให้หมดไปจากจิตใจตามลำดับ

คำสำคัญ: 1. อิทธิบาท 4, 2. การดำเนินชีวิต, 3. เศรษฐกิจพอเพียง

Abstract

The objectives of this article were to study 1) the principles of Iddhipada 4, and 2) to apply the principles of Iddhipada 4 for living a good life according the Sufficiency Economy. The data were collected from the Tipitaka and the concerned documents. Descriptive data analysis to offer information and suggestions.

The findings were as follows:

1) Iddhipada 4 is the basis for success or the path of accomplishment, which that begins with satisfaction, perseverance, thoughtfulness and investigation. Resulting in the development of a good life which is a principle that should be studied and practiced.

2) The application of Iddhipada 4 principles in living a life by Sufficiency Economy, is to recognize, learn and understand in order to develop oneself in all aspects through innovation and technology. It is the middle way practice suitable to the ways of life for Thai people. It is composed of understanding, reasoning, and building a good immune based on knowledge and morality according to the Right Livelihood in Buddhism and flourishing with the way to bring them to true spiritual freedom and peace. Because Satisfaction will lead to fellowship which has faith to dispel disbelief, doubt and greed. Perseverance will lead to study and practice which serves to eliminate evil as it is appropriate for that thing, all manifestations of greed, anger and delusion. Thoughtfulness will lead to the knowledge of thinking and reasoning, which serves to lighten the stinginess of those. And Investigation will lead to the application of a righteous life, thus being like a light, because when they arise, will act to eliminate doubts and delusions from the mind.

Keywords: 1. Iddhipada 4, 2. Living a good life, 3. Sufficiency Economy

1. บทนำ

“.....การพัฒนาประเทศนั้นจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมี พอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและใช้อุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญ และฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญยกเศรษฐกิจขั้นให้รวดเร็วแต่เพียงประการเดียว โดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศและของ ประชาชนโดยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่างๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด.....” (สำนักงาน

คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2564 :

156)

พระบรมราชาวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ที่ได้พระราชทานแก่พสกนิกรชาวไทยในเรื่องปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการชี้แสดงให้เห็นได้ชัดว่าการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญที่ยั่งยืนได้นั้น สิ่งที่สำคัญคือการพัฒนาคนหรือคนในชาติ ซึ่งต้องยึดคนเป็นศูนย์กลางในการขับเคลื่อนการพัฒนา การมีส่วนร่วมที่มีทั้งคุณภาพและสิ่งแวดล้อมที่ดี จึงจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ฉะนั้นในการนี้ พสกนิกรทุกหมู่เหล่า ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน จึงมีหน้าที่โดยตรงที่จะนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา เผยแพร่แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตให้ได้ อย่างยั่งยืน เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกที่มั่นคงเข้มแข็งด้วยความพอประมาณ ความมีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง โดยใช้ความรอบรู้ รอบคอบ ระมัดระวังควบคู่ไปกับคุณธรรมความซื่อสัตย์ ขยันอดทนในการพัฒนาตน พัฒนาคน และพัฒนาประเทศ

ปัจจุบันประเทศไทยอยู่ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 – 2564) มีการกำหนดพันธกิจที่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ตามหลักของการปรับเปลี่ยนค่านิยมคนไทยให้มีคุณธรรม จริยธรรม มีวินัย จิตสาธารณะ และพฤติกรรมที่พึงประสงค์ การพัฒนา ศักยภาพคนให้มีทักษะ ความรู้ และความสามารถในการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่า ตลอดจนยกระดับคุณภาพ การศึกษาและการเรียนรู้ ตลอดชีวิต และการนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่การปฏิบัติในทุกมิติของ การพัฒนา (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560 : 12)

อีกทั้งในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจพอเพียง (รัฐธรรมนูญ, 2560 : 19) โดยได้บัญญัติหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ในหมวด 6 แนวนโยบายแห่งรัฐ มาตรา 75 (1) บัญญัติว่า รัฐพึงจัดระบบเศรษฐกิจให้ประชาชนมีโอกาสได้รับประโยชน์จากความเจริญเติบโตทาง เศรษฐกิจไปพร้อมกันอย่างทั่วถึง เป็นธรรม และยั่งยืน สามารถพึ่งพาตนเองได้ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจ พอเพียง ขจัดการผูกขาดทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม และพัฒนาความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจของ ประชาชนและประเทศ จึงเห็นได้ว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ให้ความสำคัญในการ ขับเคลื่อนเพื่อความเป็นรูปธรรม โดยเพิ่มโอกาสและลดข้อจำกัดในการพัฒนาประเทศ ซึ่งต้องปรับตัวพร้อมรับ การเปลี่ยนแปลงในอนาคต และขณะเดียวกันรัฐบาลได้กำหนดกระบวนการพัฒนาประเทศไทยภายใต้นโยบาย ไทยแลนด์ 4.0 เพื่อเป็นการวางรากฐานการพัฒนาประเทศในระยะยาวในการขับเคลื่อนที่มั่นคง มั่นคง และ ยั่งยืนตามวิสัยทัศน์ของรัฐบาลบนรากฐานแนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นรูปแบบที่มีการ ผลักดันการปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจ การปฏิรูปการวิจัยและพัฒนา และการปฏิรูปการศึกษาไปพร้อมๆ กัน โดยมีเป้าหมายเพื่อยกระดับประเทศไทยที่ถูกจัดอยู่ในกลุ่มประเทศรายได้ปานกลางชั้นสูง ให้เป็นกลุ่มประเทศที่มี รายได้สูง ด้วยนวัตกรรมที่ช่วยยกระดับคุณภาพของเศรษฐกิจจากกลไกต่างๆ เป็นการนำเทคโนโลยีเข้ามา ปรับใช้ตามความคิดสร้างสรรค์ของตนเอง (สุวิทย์ เมษินทรีย์, 2560 : 2)

แต่ในปัจจุบันพบว่าสภาพสังคมไทยกำลังเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ โดยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สมดุลระหว่างวัตถุกับจิตวิญญาณ ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไปตามเศรษฐกิจ ซึ่งเห็นได้ถึงความเจริญทางด้านวัตถุเป็นไปอย่างรวดเร็ว จนความเจริญทางด้านจิตใจไม่สามารถมีอำนาจไปเทียบเคียงได้ จึงเป็นเหตุให้เกิดวิกฤตและรุนแรงมากขึ้น รวมทั้งระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเชิงตลาด การแข่งขันแบบเสรี และการกระตุ้นในลักษณะยั่วเย้าผ่านสื่อต่างๆ อีกทั้งวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ที่ทำให้โครงสร้างสังคมอ่อนแอ ห่างเหินศาสนา และถูกปฏิเสธ มนุษย์จึงมีพฤติกรรมเบี่ยงเบน ล่อแหลมต่อการกระทำที่ผิดกฎหมาย หมิ่นเหม่ต่อศีลธรรมอันดีงาม มีค่านิยมที่ไม่พึงประสงค์ เป็นเหตุให้การดำเนินชีวิตในปัจจุบันดูเหมือนว่าจะหลงลืมการพัฒนาทางด้านสังคม โดยละเลยการพัฒนาในด้านคุณธรรม จริยธรรม และเห็นห่างจากความพอเพียง หลงไปกับวัตถุนิยมตามรูปแบบของนวัตกรรมใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น ส่งผลให้ความสุขของบุคคลและสังคมลดน้อยลง การดำเนินชีวิตของคนในสังคมจึงมีแนวโน้มไปในทางเสื่อมโทรมลง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากกระแสค่านิยมจากตะวันตกที่เน้นความเจริญทางด้านวัตถุมากกว่าจิตใจ ทำให้หลายคนต้องเผชิญกับปัญหารอบด้านในการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของความกดดันทางด้านจิตใจ ทั้งภายในและภายนอก ด้านความเจริญก้าวหน้าในอาชีพที่มีการแข่งขันและแก่งแย่งชิงดีกัน รวมไปถึงเงินเดือนที่ได้รับไม่เพียงพอต่อความจำเป็นพื้นฐาน จึงมีปัญหาค่าตามมานั้นคือหนี้สินที่เป็นปัญหาสร้างความเดือดร้อน และความตึงเครียดให้แก่ตนเอง (เศรษฐกิจพอเพียงในบริบทวิถีชีวิตแบบพุทธ, โสภณ ขำทัพ, 2551 : 4)

แนวคิดและปัญหาที่ตั้งกล่าวมาข้างต้นสอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่มุ่งหมายให้บุคคลทำลายความเห็นแก่ตัว โดยให้ความสำคัญกับประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลักและต้องการให้แต่ละบุคคลมีความเมตตาากรุณาต่อกันเป็นที่ตั้ง ไม่เอาเปรียบเบียดเบียนซึ่งกันและกัน รู้เท่าทันต่อความเป็นจริงแห่งสังขาร เข้าใจตนเอง สังคม และความเป็นมาของโลกรู้ไม่ยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งที่ไม่เป็นแก่นสาร แม้กระทั่งตัวของตนเอง เตือนให้บุคคลมีความเกรงกลัวและละอายต่อบาป ประพฤติตนให้ถูกต้องเหมาะสมตามทำนองคลองธรรม ซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญในการพัฒนาจิตสำนึกทางสังคมและเศรษฐกิจตามแนวคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยในส่วนของเศรษฐกิจนั้นพระพุทธองค์ทรงแนะนำสัมมาชีพอันเป็นหนทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตามหลักอริยมรรค เพื่อนำไปบรรเทาทุกข์อันเกิดจากความพยายามหาเลี้ยงชีพเพื่อให้ชีวิตของตนดำรงต่อไปได้อย่างปรกติสุขตามอัตภาพ จึงเป็นเป้าหมายสำคัญที่จะต้องทำให้เกิดการรับรู้ มีความเข้าใจ และการนำไปใช้ด้วยการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรม ที่เรียกว่า อธิธัมมา 4 : การดำเนินชีวิตด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียง

2. ความหมายและความสำคัญของอธิธัมมา 4

อธิธัมมา หรือ อธิธัมมา 4 เป็นศัพท์พุทธธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ 19 ข้อที่ 1137-1139 หน้าที่ 277 หมายถึง ฐานหรือหนทางสู่ความสำเร็จ หรือคุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์ ทางแห่งความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย มี 4 ประการ (กรมการศาสนา, 2525 : 277) คือ

1. ฉันทะ (ความพอใจ) คือ ความต้องการที่จะทำ ไฟใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราได้มีการความคิดอย่างนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ อธิติบาท อันประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้ว่า ฉันทะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไปในภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้าอันใด เบื้องหลังก็ฉันทนั้น เบื้องหลังฉันทใด เบื้องหน้าก็ฉันทนั้น เบื้องกลางฉันทใด เบื้องบนก็ฉันทนั้น เบื้องบนฉันทใด เบื้องล่างก็ฉันทนั้น กลางวันฉันทใด กลางคืนก็ฉันทนั้น กลางคืนฉันทใด กลางวันก็ฉันทนั้น เธอมีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตใจให้สว่างอยู่”

2. วิริยะ (ความเพียร) คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง

“ภิกษุย่อมเจริญ อธิติบาท อันประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้ว่า วิถิยานะของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ... ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตใจให้สว่างอยู่”

3. จิตตะ (ความคิด) คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝน ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป

“ภิกษุย่อมเจริญ อธิติบาท อันประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้ว่า จิตของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ... ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตใจให้สว่างอยู่”

4. วิมังสา (ความไตร่ตรอง หรือ ทดลอง) คือ หมั่นใช้ปัญญา พิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยังหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น

“ภิกษุย่อมเจริญ อธิติบาท อันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร ดังนี้ว่า วิมังสาของเราจักไม่ย่อหย่อนเกินไป ไม่ต้องประคองเกินไป ไม่หุดหู่ในภายใน ไม่ฟุ้งซ่านไป ภายนอก และเธอมีความสำคัญในเบื้องหลังและเบื้องหน้าอันใด เบื้องหลังก็ฉันทนั้น เบื้องหลังฉันทใด เบื้องหน้าก็ฉันทนั้น เบื้องกลางฉันทใด เบื้องบนก็ฉันทนั้น เบื้องบนฉันทใด เบื้องล่างก็ฉันทนั้น กลางวันฉันทใด กลางคืนก็ฉันทนั้น กลางคืนฉันทใด กลางวันก็ฉันทนั้น เธอมี ใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตใจให้สว่างอยู่”

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2559 : 160) ได้สรุปถึงคุณสมบัติที่สำคัญในการดำเนินชีวิตที่ดีไว้ว่า “...คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสำเร็จ มี 4 ประการคือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา โดยขยายความว่า

1) ฉันทะ (ความพอใจ) คือ การคบหาสัตบุรุษ การคบหาท่านผู้ทรงธรรมทรงปัญญาเป็นกัลยาณมิตร หรือการเสวนาท่านผู้รู้ผู้ทรงคุณความดี มีความประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ ดังที่มีท่านผู้นำทางไว้และทำให้มนุษย์สามารถสร้างสังคมที่ดีงามอันดำรงอยู่โดยธรรมได้

2) วิริยะ (ความเพียร) คือ การตั้งใจฟังคำสอนของท่าน, เอาใจใส่เล่าเรียน ฟังอ่านหาความรู้ให้ธรรมที่แท้ ซึ่งทำให้เกิดความเหมาะสมพอดีต่อการปฏิบัติ หรือการทำงานที่จะเกื้อกูลต่อความเจริญแห่งคุณธรรมของตน และการอยู่ร่วมกันด้วยดีของสังคม

3) จิตตะ (ความคิด) คือ การทำในใจโดยแยบคายหรือโยนิโสมนสิการ รู้จักคิดพิจารณาหาเหตุผลโดยถูกวิธี ให้เห็นเหตุผลคุณโทษในสิ่งที่ได้เล่าเรียนสดับฟังมานั้น โดยจับสาระที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้เพื่อเกื้อกูลตนเองและสังคม

4) วิมังสา (ความไตร่ตรอง) คือ การปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม หรือการนำสิ่งที่ได้เล่าเรียนมาและไตร่ตรองเห็นแล้วไปใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลัก และสอดคล้องกับความมุ่งหมายของหลักการนั้นๆ สามารถวินิจฉัยแยกการอันควรมิควรทำ กำหนดความพอเหมาะพอดี และการที่จะใช้หรือพัฒนาต่อไปของคุณธรรมอื่นๆ ได้อย่างเหมาะสม

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), (พระธรรมกิตติวงศ์, 2551 : 1371) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “อิทธิ” อ่านว่า อิดติ แปลว่า ความสำเร็จ, ความเจริญ, ความงอกงาม ในคำไทยใช้ว่า “ฤทธิ์” บางครั้งจึงใช้คู่กันว่า “อิทธิฤทธิ์” อิทธิ หมายถึงอำนาจหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถบันดาลให้เกิดความสำเร็จ ความเจริญ ความงอกงาม ปกติใช้นำหน้าคำอื่น เช่น ใช้ว่า อิทธิบาท คือแนวหรือทางให้ถึงความสำเร็จ หมายถึงธรรมอันเป็นเหตุให้ถึงความสำเร็จ มี 4 อย่างคือ

- 1) ฉันทะ คือความพอใจ
- 2) วิริยะ คือความเพียร
- 3) จิตตะ คือความคิดมุ่งไป
- 4) วิมังสา คือความไตร่ตรอง

พระเทพดิลก (ระแบบ ฐิตญาโณ), (พระเทพดิลก, 2548 : 192) ได้อธิบายถึงความหมายและความสำคัญอิทธิบาทธรรมว่า ธรรมอันเป็นเหตุแห่งความสำเร็จ หรือเพิ่มพูนให้เกิดความเจริญมากยิ่งขึ้น จากที่มีความสำเร็จหรือความเจริญระดับหนึ่งมาก่อนแล้ว ทรงแสดงไว้ในรูปของความเป็นเหตุปัจจัยที่ต้องอิงอาศัยกัน ประสานสัมพันธ์กัน และสนับสนุนกัน ว่า อิทธิบาทธรรม คือ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ, คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์, ทางแห่งความสำเร็จ มี 4 ประการ คือ

- 1) ฉันทะ คือความพอใจรักใคร่สิ่งนั้น
- 2) วิริยะ คือความเพียรพยายามทำสิ่งนั้น
- 3) จิตตะ คือความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น
- 4) วิมังสา คือความไตร่ตรองพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลในสิ่งนั้น

โดยสามารถจะขยายความได้ดังต่อไปนี้

- 1) ฉันทะ คือการร่วมหลักความคิด ร่วมทำกิจกรรม ร่วมผลประโยชน์กับคนดี
- 2) วิริยะ คือบุคคลเมื่อมีศรัทธาในสัตบุรุษแล้วยอมเข้าไปหาท่าน ตั้งใจฟังคำสอนคำแนะนำจากท่าน มีจิตใจจดจ่ออยู่กับเสียงที่เปล่งออกมา พร้อมกับกำหนดเนื้อหาสาระจากคำสอน จนเกิดความรู้ความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง จนเป็นบุคคลผู้ประพฤติดีงามที่ประกอบด้วยกัลยาณธรรม กล่าวคือ มีเมตตา มีความรักใคร่ปรารถนาที่จะให้เป็นสุข มีสัมมาชีพ มีการเลี้ยงชีพในทางที่ชอบด้วยกฎหมายและศีลธรรม มีกามสังวร มีการสำรวมระวัง

ไม่ล่วงเกิน มีสัจจวาจา มีคำพูดที่เป็นคำสัตย์คำจริง และมีสติ มีความระลึกได้ก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด อยู่เสมอ
เนื่องเพราะความสำรวมระวัง

3) จิตตะ คือการนำเรื่องเหล่านั้นมาพิจารณาด้วยอุบายวิธีอันแยบคาย หมายความว่าถึงการเอาคำสอน
มาจำแนกแยกแยะให้ชัดเจนว่า อะไรเป็นอะไร ดีหรือชั่ว ควรหรือไม่ควร มองจากเหตุไปหาผล โยงจากผล
กลับมาหาเหตุได้ พิจารณาเห็นถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่ตนได้ฟังมาอ่านมา หรือเห็นถึงลักษณะความเป็นเหตุเป็น
ผล เป็นปัจจัยของกันและกันจนสามารถเชื่อมเข้ากับกาลทั้ง 3 คือ ใช้อดีตเป็นบทเรียน มาประพฤติปฏิบัติตาม
ควรแก่งั้นในปัจจุบัน และใช้อดีตกับปัจจุบันมาเป็นตัวเชื่อมโยงไปสู่อนาคต

4) วิมังสา คือการกระทำที่ต่อเนื่องมาจากการคบสัตบุรุษ การฟังคำสอนของท่านแล้วนำมาคิดอย่าง
เป็นระบบ มีกฎเกณฑ์การคิดจนสามารถมองเห็นคุณโทษ แล้วนำสิ่งเหล่านั้นมาปฏิบัติ จนเป็นผู้สมบูรณ์ด้วย
ปัญญา หมายความว่าบุคคลผู้มีปัญญาเห็นความเกิดและความดับของสัตว์ ตลอดจนสังขารทั้งหลาย และสามารถลด
ละ สงบ บรรเทาจากกิเลสจนถึงการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ในที่สุด

กล่าวได้ว่าอิทธิบาทเป็นหลักธรรมสำคัญหมวดหนึ่งที่ต้องศึกษาและปฏิบัติตาม เพื่อฝึกหัดกาย วาจา และจิตใจ
หรือสติปัญญาให้สูงขึ้น ซึ่งถือเป็นระบบในการดำเนินชีวิตที่ทำให้มนุษย์มีการพัฒนาอย่างบูรณาการ และทำให้
มนุษย์เป็นองค์รวมของการพัฒนาอย่างมีดุลยภาพและยั่งยืน เพราะการดำเนินชีวิตของบุคคลตามหลัก
เศรษฐกิจพอเพียงนี้ เป็นความพึงพอใจของบุคคลต่อสภาพแวดล้อม เป็นความสามารถเฉพาะตนในการดำเนิน
ชีวิต และเป็นความสามารถในการใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีเพื่อการดำเนินชีวิตได้อย่างดีมีความสุข เพราะ
นอกจากบุคคลจะแสวงหาผลให้เกิดขึ้นแก่ตนเองอยู่ดีมีสุขในปัจจุบันแล้ว บุคคลนั้นยังแสวงหาหลักประกันใน
อนาคตภายหน้าอีกด้วย ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงถึงเหตุ เพื่อให้เกิดผลประโยชน์ในทางที่ดีงาม สร้างสมสิ่ง
ที่มีความเกื้อกูลต่อบุคคลไว้ในกาลข้างหน้า อันหมายถึงประโยชน์สูงสุดในภายหน้า

3. การดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ทำความเข้าใจ วิเคราะห์ และ
ตีความพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงท่ามกลางกระแสแนวคิดทางเลือกต่างๆ ในการพัฒนาสังคมเพื่อ
เป็นแนวทางในการศึกษา (ณัฐพงษ์ ทองภักดี, 2560 : 1-26) โดยสรุปได้ดังนี้

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชน ในทุกระดับ
นับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ไปจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไป
ในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง
ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมี
ผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ ความ
รอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่ง ในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุก
ขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี
และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนิน

ชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งทางด้านวัตถุ สังคม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอก

เศรษฐกิจพอเพียงมีความหมายที่กว้างขวาง ซึ่งประกอบด้วยคุณสมบัติดังนี้

1) ความพอประมาณ หมายถึงความพอดีที่ไม่มากจนเกินไปและไม่น้อยจนเกินไป ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สันโดษ 3 คือรู้จักประมาณในการแสวงหารายได้ หาเลี้ยงชีพด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีความขยันหมั่นเพียร รู้จักการประหยัดอดออม ความเป็นอยู่อย่างเหมาะสมกับฐานะของตน รู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักพอเพียงในการรับ รู้จักประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ เลี้ยงดูบุตร สามี ภรรยา ญาติมิตรและบริวาร ตลอดจนจนสมณะชีพราหมณ์และครูบาอาจารย์ โดยไม่ไปเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น รู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความสุจริต มีความพอใจในสิ่งที่ตนมี รู้จักเสียสละเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม พิจารณาในการเลือกคบเพื่อน และให้ความสำคัญในพื้นฐานของปัจจัยสี่ เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

2) ความมีเหตุผล หมายถึงการพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องด้วยความมีสติสัมปชัญญะ ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบครอบ โดยเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในทุกอย่าง รู้จักหาวิธีแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น สามารถยอมรับสภาพปัญหาได้ มีความกตัญญูกตเวทีและประกอบไปด้วยความมีหิริโอตตัปปะ รู้จักการข่มใจและควบคุมจิตใจตน เข้าใจในกฎแห่งไตรลักษณ์ หนักแน่น ใจกว้างรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ทำดีแล้วไม่หวังผลตอบแทน มีความซื่อสัตย์และมั่นคง จริ่งใจเสียสละเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม มีความอดทน อดกลั้น เชื่อมั่นในการทำมาค้าดี รู้จักการแสวงหาความรู้ด้วยความรอบครอบ รอบรู้ และมีคุณธรรม

3) การสร้างภูมิคุ้มกัน หมายถึงการเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกลด้วยความไม่ประมาท ปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนิกชนที่ดี หมั่นเพียรศึกษาธรรมะและปฏิบัติธรรม รักเพื่อนร่วมงาน และเคารพในสิทธิของผู้อื่น ทำกิจการใดๆ ด้วยความยุติธรรม มีสัจจะ พูดจริง ทำจริง มีความประนีประนอม ยืดหยุ่นให้กับบุคคลในครอบครัว ปลูกฝังแนวคิดความขยันหมั่นเพียร พอใจในงานที่ทำและทำอย่างมีสติ

โดยมีเงื่อนไขพื้นฐานในการตัดสินใจเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในระดับที่พอเพียง 2 ประการดังนี้

1) เงื่อนไขความรู้ ที่จะเป็นตัวหลัก ประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องรอบด้าน ความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผนเพื่อจะได้ระมัดระวังในการปฏิบัติ

2) เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะเป็นตัวสร้างเสริม ประกอบด้วยคุณธรรมในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต มีความอดทน มีความเพียร เพื่อใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในรัชกาลที่ 9 ทรงเข้าใจถึงสภาพสังคมไทย ดังนั้นเมื่อได้พระราชทานแนวพระราชดำริหรือพระบรมราโชวาทแล้วจะทรงคำนึงถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ และสภาพสังคมของประชาชนด้วย เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งในทางปฏิบัติได้ โดยแนวการปฏิบัติตามพระราชดำริเพื่อการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงนั้น มีแนวทางดังต่อไปนี้

- 1) ยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้าน ลดละความฟุ่มเฟือยในการใช้ชีวิต
- 2) ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้อง ซื่อสัตย์สุจริต
- 3) ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันในทางการค้าแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรง
- 4) ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก ด้วยการขวนขวายใฝ่หาความรู้ให้มีรายได้เพิ่มพูนขึ้น จนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ
- 5) ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี ลดละสิ่งชั่ว ประพฤติตามหลักศาสนา

อีกทั้งในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556 : 1148) ได้กล่าวถึงคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” น. ปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเป็นแนวทางการดำรงชีวิตและปฏิบัติตนของประชาชน ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ไปจนถึงระดับรัฐ ให้ดำเนินไปในทางสายกลาง ไม่ประมาท ไม่โลภ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันในตัว ตลอดจนใช้ความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตให้รอดพ้นจากวิกฤติ มีความมั่นคงและยั่งยืนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ

สรุปความได้ว่าปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นความเชื่อและความศรัทธา ซึ่งมีความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐานในการรับรู้ ก่อให้เกิดความเข้าใจ และนำไปสู่การปฏิบัติด้วยการประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตที่ดี อันเป็นแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ นับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ไปจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงให้ดำเนินไปในทางสายกลางตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

4. หลักเศรษฐกิจพอเพียงที่สอดคล้องกับนโยบายไทยแลนด์ 4.0

“ไทยแลนด์ 4.0” เป็นวิสัยทัศน์เชิงนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย หรือ โมเดลพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาล ภายใต้การนำของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีและหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ที่เข้ามาบริหารประเทศบนวิสัยทัศน์ที่ว่า “มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน” ที่มีภารกิจสำคัญในการขับเคลื่อนปฏิรูปประเทศด้านต่าง ๆ เพื่อปรับแก้ จักรระบบ ปรับทิศทาง และสร้างหนทางพัฒนาประเทศให้เจริญ สามารถรับมือกับโอกาสและภัยคุกคามแบบใหม่ ๆ ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว รุนแรงในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างสอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง

“ประเทศไทย 4.0” มีลักษณะเป็นความมุ่งมั่นของนายกรัฐมนตรีที่ต้องการปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจ ไปสู่ “Value-Based Economy” หรือ “เศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนด้วยนวัตกรรม” โดยมีฐานคิดหลักคือ เปลี่ยนจากการผลิตสินค้า “โภคภัณฑ์” ไปสู่สินค้าเชิง “นวัตกรรม” .เปลี่ยนจากการขับเคลื่อนประเทศด้วยภาคอุตสาหกรรม ไปสู่การขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี ความคิดสร้างสรรค์ และนวัตกรรม และเปลี่ยนจากการเน้นภาคการผลิตสินค้า ไปสู่การเน้นภาคบริการมากขึ้น และเพื่อให้เกิดผลจริงต้องมีการพัฒนาวิชาการ ความคิดสร้างสรรค์ นวัตกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการวิจัยและพัฒนา แล้วต่อยอดในกลุ่มเทคโนโลยี

และอุตสาหกรรมเป้าหมาย โดยต้องเปลี่ยนจากแรงงานทักษะต่ำไปสู่แรงงานที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ และทักษะสูง ในกลุ่มนวัตกรรมดังต่อไปนี้

1. กลุ่มอาหาร เกษตร และเทคโนโลยีชีวภาพ เช่น สร้างเส้นทางธุรกิจใหม่ (New Startups) ด้านเทคโนโลยีการเกษตร เทคโนโลยีอาหาร เป็นต้น
2. กลุ่มสาธารณสุข สุขภาพ และเทคโนโลยีทางการแพทย์ เช่น พัฒนาเทคโนโลยีสุขภาพ เทคโนโลยีการแพทย์ สปา เป็นต้น
3. กลุ่มเครื่องมือ อุปกรณ์อัจฉริยะ หุ่นยนต์ และระบบเครื่องกลที่ใช้ระบบอิเล็กทรอนิกส์ควบคุม เช่น เทคโนโลยีหุ่นยนต์ เป็นต้น
4. กลุ่มดิจิทัล เทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตที่เชื่อมต่อและบังคับอุปกรณ์ต่างๆ ปัญญาประดิษฐ์และเทคโนโลยีสมองกลฝังตัว เช่น เทคโนโลยีด้านการเงิน อุปกรณ์เชื่อมต่อออนไลน์โดยไม่ต้องใช้คน เทคโนโลยีการศึกษา อี-มาร์เก็ตเพลส อี-คอมเมิร์ซ เป็นต้น
5. กลุ่มอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ วัฒนธรรม และบริการที่มีมูลค่าสูง เช่น เทคโนโลยีการออกแบบ ธุรกิจไลฟ์สไตล์ เทคโนโลยีการท่องเที่ยว การเพิ่มประสิทธิภาพการบริการ เป็นต้น

ดังนั้นการพัฒนาประเทศไทยได้โมเดล “ประเทศไทย 4.0” จะสำเร็จได้ต้องใช้แนวทาง “สานพลังประชารัฐ” เป็นตัวการขับเคลื่อนให้สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของภาคเอกชน ภาคการเงินการธนาคาร ภาคประชาชน ภาคสถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัยและสถาบันวิจัยต่างๆ ร่วมกันระดมความคิด ผนึกกำลังกันขับเคลื่อนผ่านโครงการ บันทึกความร่วมมือ กิจกรรมหรืองานวิจัยต่างๆ และวิธีการของหลักแห่งความพอเพียงที่ก่อให้เกิดความพอดีและสมดุลน่าจะเป็นการดีมาก หากประเทศไทยเริ่มต้นด้วยหลักการที่เหมาะสมซึ่งสามารถครอบคลุมได้ทั้งการพัฒนาคน และการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ นั่นคือความพอเพียงที่ปัจจุบันสังคมส่วนใหญ่ได้เริ่มเข้ามาเรียนรู้และยอมรับว่าหลักนี้เปิดกว้าง ไม่ได้เจาะจงเฉพาะด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะด้านการพัฒนาการเกษตรหรือเกษตรกรแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นเรื่องของความพอเพียง ความพอดี เป็นเรื่องวิวัฒนาการของการนำปรัชญาไปใช้กับสิ่งใดๆ (เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ, 2563 : ออนไลน์) โดยการดำเนินงานของ”ประชารัฐ” ในกลุ่มต่างๆ 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 การยกระดับนวัตกรรมและผลิตภัณ์การปรับแก้กฎหมายและกลไกภาครัฐ พัฒนาคัลสเตอร์ภาคอุตสาหกรรมแห่งอนาคต และการดึงดูดการลงทุน และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน กลุ่มที่ 2 การพัฒนาการเกษตรสมัยใหม่และการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและประชารัฐ กลุ่มที่ 3 การส่งเสริมการท่องเที่ยว การสร้างรายได้ และการกระตุ้นการใช้จ่ายภาครัฐ กลุ่มที่ 4การศึกษาพื้นฐานและพัฒนาผู้นำ (โรงเรียนประชารัฐ) รวมทั้งการยกระดับคุณภาพวิชาชีพ และกลุ่มที่ 5 การส่งเสริมการส่งออกและการลงทุนในต่างประเทศ รวมทั้งการส่งเสริมกลุ่ม SMEs และผู้ประกอบการใหม่ (Start Up) ซึ่งแต่ละกลุ่มกำลังวางระบบและกำหนดแนวทางในการขับเคลื่อนนโยบายให้ชัดเจน

โดยสรุป กระบวนทัศน์ในการพัฒนาประเทศไทยได้ “ประเทศไทย 4.0” เป็นอีกนโยบายหนึ่งที่เป็นการวางรากฐานการพัฒนาประเทศในระยะยาว เป็นจุดเริ่มต้นในการขับเคลื่อนไปสู่การเป็นประเทศที่มั่นคง

มั่นคง และยั่งยืน ตามวิสัยทัศน์รัฐบาลเป็นรูปแบบที่มีการผลักดันการปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจ การปฏิรูปการวิจัยและการพัฒนา และการปฏิรูปการศึกษาไปพร้อมๆ กัน เป็นการผนึกกำลังของทุกภาคส่วนภายใต้แนวคิด “ประชารัฐ” ที่ผนึกกำลังกับเครือข่ายพันธมิตรทางธุรกิจ การวิจัยพัฒนา และบุคลากรทั้งในประเทศและระดับโลกบนรากฐานปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

5. อธิบาท 4 : หลักการดำเนินชีวิตด้วยเศรษฐกิจพอเพียง

การประยุกต์ใช้หลักอธิบาท 4 ในการดำเนินชีวิตด้วยเศรษฐกิจพอเพียงนี้เป็นความเชื่อและศรัทธาที่เป็นแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับชั้น นับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ไปจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลางตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืนเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันและก้าวทันต่อกระแสโลกยุคโลกาภิวัตน์ โดยในพระพุทธศาสนาเรียก “ความเชื่อ” (Belief) ว่า “ศรัทธา” (Faith) หมายถึง ความเชื่อความมั่นใจในปัญญา คุณธรรม และความเพียรพยายามของมนุษย์ ที่ทำให้สามารถเข้าถึงความจริง ความดีงามสูงสุดได้ตามกฎธรรมดแห่งเหตุและผล โดยคุณประโยชน์ของศรัทธาจะเป็นไปใน 2 ลักษณะคือ ในแนวทางหนึ่งศรัทธาเป็นปัจจัยให้เกิดปิติ ที่ทำให้เกิดปัสสัทธิคือความสงบซึ่งนำไปสู่สมาธิและปัญญาในที่สุด ส่วนอีกแนวทางหนึ่งศรัทธาทำให้เกิดวิริยะคือความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติ ทดลองสิ่งที่เชื่อด้วยศรัทธานั้น ให้เห็นผลประจักษ์จริงจังก่ตน ซึ่งนำไปสู่ปัญญาได้ในที่สุดเช่นกัน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าความเชื่อหรือศรัทธาเป็นพื้นฐานในการรับรู้สิ่งที่ดีงามหรือสิ่งที่ประโยชน์จากการคบสัตบุรุษนั่นเอง

ดังนั้นศรัทธาจึงเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการประยุกต์อธิบาท 4 เพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีด้วยเศรษฐกิจพอเพียง เพราะเมื่อบุคคลมีความพอใจได้เสวนากับสัตบุรุษจนเกิดศรัทธาที่ถูกต้องและใช้ได้ถูกทางแล้ว ย่อมเกิดความเพียรพยายามกระทำในสิ่งนั้น จนเกิดความคิดมุ่งไปเชื่อมต่อเข้ากับโยนิโสมนสิการเพื่อพิจารณาความไตร่ตรองทำให้เกิดปัญญาอันเป็นสัมมาทิฐิ (เศรษฐกิจพอเพียงในบริบทวิถีชีวิตแบบพุทธ, โสภณ ขำทัฬห, 2551 : 62) ผู้เขียนจึงขอสรุปอธิบาท 4 ธรรมที่เป็นไปเพื่อถึงความสำเร็จ หรือคุณธรรมเป็นเหตุนำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย และสามารถนำไปสู่หลักธรรมอื่นๆ ได้ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ในความเชื่อตามวิถีชีวิตแบบพุทธบนพื้นฐานของหลักเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตไว้ดังนี้

1) ฉันทะ คือความพอใจ เป็นความต้องการที่จะทำ เหมือนการคบหาสมาคมกับสัตบุรุษ เป็นหลักการหรือแนวคิดของความเชื่อ ความมั่นใจในปัญญา คุณธรรม และความเพียรพยายามของมนุษย์ที่ทำให้สามารถเข้าถึงความจริงและความสำเร็จได้ เพราะศรัทธาในความรู้ความสามารถของผู้เป็นสัตบุรุษ ทำให้เกิดวิริยะ คือความเพียรพยายามที่จะปฏิบัติ ทดลองในสิ่งที่เชื่อด้วยศรัทธานั้นให้เห็นผลประจักษ์จริงจังก่ตน และจะนำไปสู่ความสำเร็จได้เช่นกัน ฉะนั้นศรัทธาในสัตบุรุษจึงเป็นเหตุเบื้องต้นของการรับรู้ตามกระบวนการเพื่อเปลี่ยนเจตคติของบุคคล โดยมาทำความเข้าใจถึงแนวคิดในการดำเนินชีวิตที่ดีด้วยเศรษฐกิจพอเพียง และมีความสามารถในการนำไปใช้เพื่อการดำเนินชีวิตของตนได้ในที่สุด

2) วิริยะ คือความเพียร เป็นความขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เหมือนการฟังคำสั่งสอนของสัตว์บุรุษด้วยความเคารพ เป็นหลักยึดช่วยคุ้มครองความดีงามไว้ให้ตั้งมั่นอยู่ในตนได้ โดยเหนียวรั้งให้หลุดจากความชั่วซึ่งเป็นอกุศล และทำให้ตั้งมั่นอยู่ในสุจริตศรัทธาซึ่งเป็นกุศล โดยคำสั่งสอนจากสัตว์บุรุษนี้แม้เบื้องต้นจะยังไม่มีความคิดเป็นเหตุผล คือยังไม่ประกอบด้วยปัญญาแต่ถือว่าใช้ได้ และมีปรากฏว่าศรัทธาแบบเชื่อโดยไม่คิดถึงเหตุผลนี้สามารถใช้ประโยชน์ได้ในเบื้องต้น ดีกว่าศรัทธาที่มีการใช้ปัญญากำกับเสียอีกในบางครั้ง เพราะไม่มีวิจิตรกิจซึ่งเป็นความล้มเหลวสงสัย ฉะนั้นการฟังคำสั่งสอนของท่านด้วยความเคารพจึงเป็นกระบวนการทำให้เกิดความสมดุลของการดำเนินชีวิตที่ดีด้วยเศรษฐกิจพอเพียงที่แสดงออกมาทางกาย และเป็นพื้นฐานเบื้องต้นในการพัฒนาตนให้มีการกระทำที่ถูกต้องยิ่งขึ้น

3) จิตตะ คือความคิดมุ่งไป เป็นความตั้งใจรับรู้ในสิ่งที่ทำ เหมือนการนำเรื่องเหล่านั้นมาพิจารณาความเอาใจใส่ฝึกฝนในสิ่งนั้นด้วยอุบายวิธีอันแยบคาย เป็นหลักช่วยให้เกิดสมาธิและตั้งมั่นอยู่ในตน ถึงพร้อมด้วยการพิจารณาได้ด้วยปัญญาจากการฟังทำให้จิตใจสงบมั่นคง และเกิดความเพียรพยายาม แก่ลวกกล้า ไม่หวั่นกลัวจิตใจเกิดความเข้มแข็ง มั่นคงและค้นหาเหตุผล ซึ่งการพิจารณาด้วยอุบายวิธีอันแยบคายนี้เป็นการเชื่อโดยใช้ความคิดหาเหตุผล และมีประโยชน์สามารถจำแนกแยกแยะออกไปให้ชัดเจนว่า อะไรเป็นอะไร ดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด ควรหรือไม่ควร มองจากเหตุตั้งไปหาผล โยงจากผลกลับมาที่เหตุได้เช่นนี้ วิริยะจึงเป็นวิธีการหรือกระบวนการกุศลเพื่อกำกับจิตตะให้ยังยืนอยู่ในจิตใจตน ทำให้เกิดความสมดุลของการดำเนินชีวิตที่ดีด้วยเศรษฐกิจพอเพียงที่แสดงออกมาทางกาย วาจาและทางใจด้วยความคิดที่ดีงาม เสียสละ และเป็นการพัฒนาความเจริญของตนเองให้มีมากขึ้นต่อไป

4) วิมังสา คือความไตร่ตรอง เป็นความหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผล เหมือนการประพฤติปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม เป็นหลักที่ช่วยให้เกิดปัญญา โดยเริ่มจากโลกียสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้นและยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ศรัทธาจะเชื่อมต่อกับโยนิโสมนสิการใน 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกเป็นช่องทางสำคัญที่ทำให้กัลยาณมิตรผู้เป็นสัตว์บุรุษสามารถชี้แนะความรู้ และสร้างความเข้าใจให้รู้จักคิด คือกระตุ้นให้คนผู้นั้นเริ่มใช้โยนิโสมนสิการในการรับฟังข้อมูลและเหตุผล เพราะหากไม่มีกัลยาณมิตรแล้วอาจทำให้คนผู้นั้นไม่ยอมเปิดใจรับการแนะนำหรือการกระตุ้นเลย ลักษณะที่สองคือศรัทธาช่วยเตรียมพื้นฐานหรือแนวทางของเรื่องที่จะพิจารณาบางอย่างไว้สำหรับให้โยนิโสมนสิการนำไปคิดอย่างอิสระต่อไป โดยศรัทธาเพื่อการนี้จะต้องเป็นศรัทธาที่มีการใช้ปัญญากำกับ และเป็นศรัทธาที่ต้องมีการกระทำประกอบตามไปด้วย นั่นคือมีการดำเนินชีวิตที่ดีด้วยเศรษฐกิจพอเพียง เพราะปัญญาจะสนับสนุนให้ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ในที่นี้เกิดความตั้งมั่นอย่างมั่นคงมากยิ่งขึ้นไปตามลำดับ

ในบทความนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดทฤษฎีการรับรู้ของบลูม (Bloom S.Benjamin, 1956, p.89-96 อ้างถึงใน สุจิตรา ทิพย์บุรี, 2555 : 21-26) ที่ได้อธิบายว่า “ความรู้” หมายถึงพฤติกรรมและสถานการณ์ต่างๆ ซึ่งเน้นการจำ ไม่ว่าจะเป็นการระลึกถึงหรือระลึกได้ก็ตาม เป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นอันสืบเนื่องมาจากการเรียนรู้ โดยเริ่มต้นจากความสนใจ แล้วรวบรวมสาระต่างๆ เหล่านั้นให้มากขึ้นเรื่อยๆ จนพัฒนาไปสู่ขั้นที่มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้นต่อไป โดยความรู้ที่นี้อาจแบ่งออกเป็นความรู้เฉพาะสิ่ง ความรู้เรื่องระเบียบการ หรือ

ความรู้เรื่องสากล เป็นต้น ส่วนทฤษฎีความเข้าใจของ Milton J.Rosenberg and Carl I.Howland (1960, p.1) ได้อธิบายว่า ความเข้าใจ หมายถึงความเชื่อหรือความนึกคิด (Concept) หรือการสำเนียง (Conception) ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นไปได้ทั้งทางดีและทางไม่ดี ความรู้ความเข้าใจนี้เป็นสิ่งที่ถ่ายทอดจากกลุ่มสังคมมาสู่ตัวบุคคลได้ในทุกมิติของสังคม อันเกิดมาจากความพึงพอใจที่ต้องการเรียนรู้และเข้าใจ บทความทางวิชาการนี้ผู้เขียนมิได้เน้นทฤษฎีการพัฒนาหรือทฤษฎีการบริหารของทางตะวันตก แต่มุ่งเน้นไปที่หลักการทางพระพุทธศาสนาเถรวาทตามที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ดังนั้นการประยุกต์อิทธิบาทธรรมในการดำเนินชีวิตด้วยเศรษฐกิจพอเพียง ในที่นี้จึงเป็นการปฏิบัติตนตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา โดยมีจุดเริ่มต้นจากความพึงพอใจมีศรัทธาในการคบหาสัตบุรุษเป็นเครื่องนำพาไปสู่กระบวนการของอิทธิบาท 4 ที่เริ่มต้นด้วยฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสาเรียงกันไปตามลำดับ ซึ่งถือเป็นการเรียนรู้และการปฏิบัติธรรมตามหลักการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องในทางพระพุทธศาสนา การประพฤติปฏิบัติธรรมในอิทธิบาท มีนัยในการอธิบายได้ในทางปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมหมวดอื่นๆ อีกมาก นั่นคือเป็นการประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อผลในทางโลก หรือผลทางสังคม อันเป็นผลที่จะทำให้สังคมโลกเกิดความเป็ยบเรียบร้อยดีงาม และการประพฤติปฏิบัติเพื่อผลในทางธรรมซึ่งเป็นผลทางด้านจิตใจโดยตรง อันเป็นผลที่จะทำให้เกิดความสงบสุขในชีวิต สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า (ขุ.วิมาน. 26/332/314)

ธมโม เหวรรกขติธมมจารี ธมโม สุฉินฺโณ สุขมวลวาทิต

เอสาณิสฺสธมเม สุฉินฺเณ น ทุคคตฺถิ คจจติ ธมมจาริตฺถา

แปลความอธิบายได้ว่า “ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติวิสัย ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ นี่เป็นผลแห่งธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้ประพฤติเป็นปกติวิสัยย่อมไม่ไปสู่ทุคติ”

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามีลักษณะพิเศษเป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ แก่นของศาสนานั้น ล้วนแต่เป็นเป้าหมายของการพัฒนาคนให้มีความเจริญทั้งสิ้น เพราะเป็นการฝึกหัดอบรม กาย วาจา และใจ ให้เกิดปัญญาจนสามารถพัฒนาไปสู่จุดหมายสูงสุดได้ จึงถือเป็นระบบการดำเนินชีวิตที่พัฒนาบุคคลได้อย่างบูรณาการและมีดุลยภาพ

อิทธิบาท : หลักการดำเนินชีวิตด้วยเศรษฐกิจพอเพียง จึงเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมเกิดหลักธรรมอื่นขึ้นด้วย เพราะเป็นการฝึกหัดกาย วาจา และจิตใจ หรือการฝึกที่เรียกว่า “ภาวนา” หมายถึง การฝึกอบรม การทำให้เจริญ ทำให้เป็น ทำให้มีขั้นทั้ง 4 ด้าน หรือเป็นการพัฒนาตนเอง (อง.ปญจก. 22/79/121) ซึ่งเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตที่ดีตามวิถีพุทธของบุคคลด้วยเศรษฐกิจพอเพียง นั่นคือ

- 1) กายภาวนา เป็นการพัฒนากายให้มีความสัมพันธ์เกื้อกูลที่ดีกับสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพ
- 2) ศิลภาวนา เป็นการพัฒนาความประพฤติให้มีความสัมพันธ์เกื้อกูลที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ในสังคม
- 3) จิตภาวนา เป็นการพัฒนาจิตให้เจริญองกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันอดทน และมีความเพียร เป็นต้น
- 4) ปัญญาภาวนา เป็นการพัฒนาปัญญาให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ คิดอย่างมีเหตุผล และแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

และเมื่อบุคคลได้ประยุกต์หลักอิทธิบาท 4 ในการดำเนินชีวิตที่ดีด้วยเศรษฐกิจพอเพียงนี้แล้ว ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ 3 ประการ คือ

1) ทำให้บุคคลเป็นคนดีของสังคม เป็นผู้มีระเบียบวินัย เป็นบุคคลที่งดเว้นจากกายทุจริต วจีทุจริต และประพฤติดังกายสุจริต วจีสุจริต อันเป็นวิธีการพัฒนาบุคคลด้านพฤติกรรมที่ดีซึ่งแสดงออกมาทางกายและวาจา เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคมโดยตรง เรียกว่า ศีลภาวนา

2) ทำให้บุคคลมีจิตใจและอารมณ์มั่นคง เป็นผู้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนอื่นและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เป็นบุคคลที่งดเว้นความโลภ ความพยาบาท และประพฤติดังโมносุจริต ไม่มีความโลภ ไม่มีความพยาบาท มีจิตใจเสียสละและยินดีให้อภัยเป็นการพัฒนาจิตใจ เรียกว่า จิตภาวนา

3) ทำให้บุคคลรู้และเข้าใจในสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้อง ตรงตามความเป็นจริง อันเป็นสัมมาทิฐิ เป็นการพัฒนาบุคคลตามหลักของปัญญา เพื่อพัฒนาบุคคลให้เข้าใจชีวิตอย่างแจ่มแจ้งแท้จริง จนถึงสัมมาญาณและบรรลूसัมมาวิมุตติ คือหลุดพ้นจากกิเลสได้โดยสิ้นเชิง เรียกว่า ปัญญาภาวนา

6. บทสรุป

อิทธิบาท 4 นี้เป็นคุณแห่งความสำเร็จเกิดความเจริญในกาลข้างหน้า เป็นสิ่งที่ติดจิตใจบุคคลไปและเป็นที่ยึดมั่นของบุคคล หรือก่อให้เกิดความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ประกอบด้วย ความพอใจ ความเพียร ความคิดมุ่งไป และความไตร่ตรอง ส่งผลให้มีการดำเนินชีวิตที่ดี อันเป็นหลักธรรมที่ควรแก่การศึกษาและปฏิบัติตน ทั้งนี้เป็นเพราะศรัทธาเมื่อบังเกิดขึ้นแล้วย่อมมีความพอใจจะคบหาสัตบุรุษ เพื่อแสวงหาความรู้ที่เป็นประโยชน์ ขจัดความสงสัย และความโลภให้เบาบางลง โดยมีความพากเพียรในการฟังคำแนะนำสั่งสอนของท่านด้วยความเคารพ เพื่อจะขจัดความไม่รู้และทำหน้าที่อันตนพอใจให้ดียิ่งขึ้น โดยจิตจะคิดมุ่งไปเพื่อทำการพิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยอุบายวิธีอันแยบคายให้งานนั้นสำเร็จตามจุดประสงค์ จากนั้นจึงทำความไตร่ตรองในสิ่งที่กระทำ หรือเป็นการปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม เสมือนกับปัญญาอันเป็นแสงสว่าง เพราะเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมพบความสำเร็จและจะขจัดความสงสัยให้หมดไปจากจิตใจได้ตามลำดับ ฉะนั้นความสัมพันธ์ของกระบวนการในการประยุกต์อิทธิบาท 4 เพื่อการดำเนินชีวิตด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียงนี้ จึงสามารถมองเห็นได้จากการดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคล นั่นคือเมื่อบุคคลมีความพอใจที่ดำเนินชีวิตด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ย่อมประกอบด้วยความเพียรแห่งสัมมาทิฐิ มีความประพฤติที่ตั้งงามด้วยสัมมาอาชีวะแล้ว มีความคิดมุ่งไปในอาชีพการงานนั้นๆ การดำเนินชีวิตจึงไม่หวาดหวั่นหรือสะดุ้งต่อสิ่งใด ไม่หวั่นไหวต่อเสียงตำหนิหรือความรู้สึกที่ไม่ยอมรับจากสังคม และไม่ฟุ้งซ่านรำคาญใจให้เป็นทุกข์ เนื่องจากจะมีความคิดไตร่ตรองในหลักเศรษฐกิจพอเพียงและนโยบายพัฒนาประเทศอันเป็นผลดีที่จะก่อให้เกิดปัญญาเพื่อการพิจารณารับรู้สิ่งต่างๆ ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น จนทำให้การคิด การพูด และการกระทำของบุคคลเหล่านี้แสดงออกมาได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมต่อการดำเนินชีวิตที่ดี และสำหรับข้อเสนอแนะเชิงนโยบายคณะผู้วิจัยมีความเห็นว่แนวโน้มการพัฒนาตามหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาทในสังคมไทยมีมากขึ้น และมีบทบาทสำคัญควบคู่ไปกับการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งภาครัฐควรเอาใจใส่ให้ความสำคัญสนับสนุนอย่างเป็น

รูปธรรม และจัดสรรงบประมาณส่งเสริมการดำเนินงานให้เกิดการขับเคลื่อนในทุกองค์การเพื่อบูรณาการหลักพุทธธรรมกับการดำเนินชีวิต คือด้านฉันทะ รัฐควรมีนโยบายสร้างแรงจูงใจให้บุคลากรสำนึกรักในองค์กร ด้านวิริยะ รัฐควรมีนโยบายสร้างขวัญและกำลังใจแก่บุคลากรที่ยันหมั่นเพียร ด้านจิตตะ รัฐควรมีการจัดหลักสูตรอบรมบุคลากรเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพการปฏิบัติงานให้ดียิ่งขึ้น และด้านวิมังสา รัฐควรมีการอบรมคุณธรรมจริยธรรมเพื่อการดำรงชีวิตของบุคลากร ส่วนข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไปควรมุ่งศึกษาในประเด็นผลสัมฤทธิ์หลังการประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 กับหน่วยงาน

7. เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. (2525). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- ณัฐพงศ์ ทองักดี. (2560). *ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง : ความเป็นมาและความหมาย*. เอกสารสัมมนา ฉบับที่ 1. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์.
- เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ. (2563). *เป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ Sustainable Development Goals (SDGs)*, ฉบับเต็ม. ออนไลน์. เรียกใช้เมื่อ 16 มกราคม 2565. จาก <http://e-plan.dla.go.th/activityImage/422.pdf>
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), (2551). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาศาสนาพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบวรธรรม.
- พระเทพดิลก (ระแบบ วิฑูญาโณ), (2548). *นิเทศธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ: กองทุนไตรรัตน์านุภาพ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2549). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ*. พิมพ์ครั้งที่ 11, กรุงเทพฯ: กลุ่มผู้สนใจศึกษาศาสนา, สหธรรมมิก.
- รัฐธรรมนูญ. (2560). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย*. กรุงเทพฯ: ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 34. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
- สุจิตรา ทิพย์บุรี. (2556). *หลักพุทธธรรมที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในโรงเรียนรางวัลพระราชทาน*. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุวิทย์ เมษินทรีย์. (2560). *ประเทศไทย 4.0 สร้างเศรษฐกิจใหม่*. เอกสารประกอบการประชุมศาสตร์พระราชา. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2564). *อันเนื่องมาจากพระราชดำริ*. พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ที่พระราชทานแก่นิสิตในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2517. มูลนิธิ

ชัยพัฒนา. ม.ป.ป. เศรษฐกิจพอเพียง. เรียกใช้เมื่อ 10 กุมภาพันธ์ 2565. จาก
<http://www.chaipat.or.th/chaipat/content/porpeing/porpeing.html#porpeing3>
สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *สรุปสาระสำคัญ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 – 2564)*. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
โสภณ ขำทัพ. (2551). เศรษฐกิจพอเพียงในบริบทวิถีชีวิตแบบพุทธตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก. *วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

